

1843 ԲԱԶՄԱՎԷՊ 1911

Հ Ա Ն Դ Ի Ս Ա Ր Ա Ն

Կ Ա Պ Ո Յ Տ Ք Բ Ր Ո Ն Ի Կ

ՀԱՅԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԼՐԱԳԻՐՆԵՐՈՒՆ և հասարակութեանց մէջ՝ ուր որ հայ կայ, օրուան տիրող տրամադրութիւնը ազգային զգացման մտատանջութիւնն է:

Ի՞նչ ենք մենք, որո՞նք են մեր իրաւունքները իբրև ազգ, ընկերական դասակարգութեան ո՞ր աստիճանին և ո՞ր ցեղին կը պատկանինք մենք: Կայ գիծ մը որ զմեզ միւսներէն նկարագրէ ու զատէ, կամ հա՞նրկ և հնա՞ր է որ այս գիծը ըլլայ: Համառօտ՝ ի՞նչ է կամ ի՞նչ պէտք է ըլլայ հիմայ հայականութիւնը:

Հարցերը բազմապատկուած են կարեւոր խնդրի մը շուրջը՝ մինչ մեծ դժուարութիւն մը պիտի չքաշուի քանի մը յստակ գաղափարներ ունենալու համար:

Հիմնական շատ գիծեր կը պակսին հիմայ մեզի, կազմելու, ձեւացնելու համար ամբողջ մը որ կրնայ ներկայացուիլ իբր հայականութիւն, հայը իբրև ազգ: Պատմական հայրենիքին մէջ, ինչպէս կովկասի և Փոքր Ասիոյ աւելի խիտ հասարակութեանց և մանաւանդ իր սփիւռին մէջ,

հայ ըսուած ժողովուրդը կ'ապրի բոլորովին տարբեր և անհասարար պայմաններու մէջ և միշտ աւելի օտարանալու հետ է իր բարբին և իր ըլլալու կերպին մէջ:

Կան պատրիարքութիւնները, տեսակ մը ստեղծուած իշխանութիւնները, յայտնելու համար օտարներուն թէ մենք անհաշիւ ու անիմաստ ժողովուրդ մըն ենք: Այս ալ դեռ իր կրօնական նկարագրին մէջ է որ նշանակութիւն մ'ունի, նշանակութիւն մը որ մէկ զոյնէ չէ: Բողոքական կամ կաթոլիկ, որթողոքս կամ չեմ գիտեր ուրիշ ինչ դաւանութիւն, ոչինչ չաւելցնել հայականութեան վրայ, քան անիմաստ շուք մը պատկանեալ մարմիններուն մէջ:

Հեղկացնելով այսպէս հայականութեան զաղափարը՝ որ դարերով լճացեր էր ու կը տրէր, մեզի կը մնայ փնտոել արդ թէ է՞նք իրացնէ անիմաստ ժողովուրդ մը՝ որուն փրկութեան ուրիշ խարխիս չմնար բայց եթէ ընկզմիլ ազգերու ծովին մէջ:

Ինձ կ'երեւի թէ հոս պէտք ենք մտածել Գարվիւնի մէկ արսիումին, առածին վրայ: Հնագոմանքները կը ստիպեն յաճախ մեր բնական ընտրութիւնները: Ինչպէս պէտք ենք մենք հիմայ ստեղծել մեզի հայականութիւն մը, զաղափար մը՝ որուն

ամբողջութեանը մէջ ամէնքնիս հաճինք, քանի որ դեռ ժամանակը չէ լուծուելու և պարզուելու միակ ու տիրող ընկերվարա- յին հայրենականութեան մէջ:

Շատ բնական կերպով հոս առջևս կու գայ ոգին հրեայ ժողովրդեան որ գերա- կանցապէս և աւելին մեր բախտին վիճա- կեցաւ: Հայեր, Հրէաներ, երկու ասիացի ժողովուրդներ, որ ամենէն աւելի հանգի- տութիւն ունեցեր են իրենց ցեղային պատ- մութեան մէջ, զեղչելով Հրէից տիեզերա- կան տեսութիւններով ու ձկտուցներով մեծ ոգին: Հրեայք՝ ամէն ազգէ են ուր կը գտնուին, Ֆրանսա, Գերմանիա, իտալիա կամ Ամերիկա և Ռուսիա: Ուրիշ փոյթ չունին բայց եթէ տալ զիրենք այն երկ- րին շահերուն ուր կը գտնուին և ջանալ գրաւել հոն բարձրագոյն դիրքը իրենց հա- ըրատութեամբը, իրենց իմացական զօրու- թեամբը և իրենց բազմընդունակ յաջո- ղակութիւններովը:

Նուիրուած այսպէս իրենց միջավայրի կեանքին ու շահերուն, կորսուած ժողո- վուրդ մըն են արդեօք անոնք, ազգերու շարքին մէջ անհատականութենէ զուրկ: Ո՛չ. մայր գաղափար մ'ունին որ զիրենք կը միացնէ ինչպէս Մայր Հայրենիքի մը մէջ, բայց գաղափար մը որուն սահման- ները անհամեմատ աւելի ծաւալունն ու ըն- դարձակ են, որքան որ զէնքով չեն գրա- լուած ինչպէս երկրի կտոր մը՝ զոր նուազ բարձր ազգեր կը ցանկեն ու կը պահեն: Տեսակ մը համասեռ հասկացողութիւն է զգացումներու, գործի ու մտածութեանց՝ որ իրենց քով կրօնքի ձեւն առած է, տա- լով իրենց ներքին առանձին կեանք մը, ատենին սովորութիւններ և լեզու մը, զոր աւելի խնամքով պահած են իրենց սրտին խորագոյն ծալքերուն մէջ քան իրենց հո- ղի կտորը:

Ինչ արդիւնք կ'ուզեմ ստանալ այս բարդատութենէն: — Շատ պարզ և բնա- կան արդիւնք մը:

Ինչո՞ւ չնուիրուիլ, ինչպէս Հրէաները, միջավայրի շահերուն ուր հանգամանքներն գմեզ առաջնորդած են և ջանալ հոն գրա-

ւել կարեւոր դիրք մը ո՛ր և է լաւագոյն ասպարէզի մը մէջ: Արտակեդրոնութիւնը մեզի համար ոչ նուազ աղիտաբեր եղած է քան թթուած ազգայնութիւնը: Ինդհա- կառակն մեր ամենէն մեծ նուաճումները միայն այն ատեն ըրած ենք երբ աւելի ձերբազատ հոսանք մը ունեցեր ենք կեան- քի: Մեր պատմութեան բոլոր էջերը պայ- ծառ փաստերն են այս ճշմարտութիւն- ներուն:

Կ'ուզեմ արդեօք հասկցուիլ՝ թէ մենք պէտք ենք հալիլ ու ձուլուիլ ազգերուն մէջ, կորսուիլ առանց հետք մը՝ ձգելու, առանց ունենալու դրոշմ մը որ զմեզ նը- կարագրէ ու բարձրացնէ այն քառասին մէջ որ ազգերու խառնակութիւնն է:

Ո՛չ. ես կ'ուզեմ որ մենք ունենանք մեր մայր գաղափարը՝ ինչպէս Հրէաները, գաղափար մը որ գմեզ բոլորս ամփոփէ ինչպէս մայր հայրենիքի մը մէջ:

Ինչ տեսակ պէտք է ըլլայ միայն՝ այս գաղափարը, մեզ Հայերու համար: Կրօնքը չիկրնար ըլլալ, անշուշտ, քանի որ մենք, ուրիշ շատ ազգերու հետ, այս կամ այն ձեւին տակ, հասարակաց ունինք քրիստո- նէութիւնը: Մեզի կը պակսի նաև հրա- պարակային իշխանութիւն մը, բարձրա- քանդակ արժանապատուութիւն մը տալու համար մեզի: Մեծ կամ փոքր՝ մեզի ուրիշ բան չմնար բայց եթէ կազմել մեր պատ- մութիւնը այն կեանքով զոր ապրած ենք մայր երկրին մէջ կամ այլուր, մէկ կամ բազմաթիւ գաղափարներու շուրջ:

Տիրող գաղափարը, գաղափարը որ պէտք է մեզ ամէնքս միացնէ, պէտք է ըլլայ՝ աւելի բարբորութիւնը և աւելի զգացա- կցութիւնը հայ անհատներուն: Հասկացո- ղութիւն մը ցաւի և ուրախութեան նոյն յիշողութիւններուն: Բայց ասոնցմէ դուրս, ասոնցմէ վեր, պէտք ենք պահել մեր լե- զուն, իր ամբողջութեան մէջ, դասական ամենէն խոր հնութենէն մինչև մեր օրե- րը: Մեզի համար լեզուն, — ազնուակա- նութիւն մը, — փրկութեան ձեւանշան մը պիտի ըլլայ ազգերուն մէջ և պարծանք մը անոնց առջև: Լեզուն՝ պէտք է որ

կազմէ կրօնական այն անզայտ ու հոգեկան մթնոլորտը որ պէտքէ տիրէ հայ տան մէջ, Բառեբը՝ արտասանուած հայ օրփորդէ մը կամ երիտասարդէ մը պիտի կազմեն, տան մը մէջ, այն ոգին, շունչը, տաճարը՝ ուր պիտի բնակին հայականութեան ազնուագոյն հոգիները, տէրն ու տիրուհին: Այս լեզուով է որ պիտի մըտածուի բովանդակ հայութեան վրայ մայր երկրին և իր սփիւռին մէջ, - հուակ այս լեզուովն է որ՝ առանց երկիւղն ունենալու անպատշաճ բան մ'ընելու, պիտի կարենանք մեծ քաղաքի մը մէջ ընկած աղջկան մը խոնարհիլ և ականջին շշնջել՝ Տո՛ւր ինձ ձեռքդ, ընկած աղջիկ, և ի միասին ելլենք վեր:

═══════ **Գ.Ա.ՍԵՐ** ═══════

ՀԱՅՈՅ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՀՆԱԿՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

9. — Ներածութիւն. — Աշխարհագրութիւն և յայտատմութիւն. — 1. զագմութիւն — Գիրք — զերպարանք. — 2. Բաժանումն աշխարհոց և գաւառաց:

15. — Հայ ազգի պատմութեան չանցած՝ դիտներ նախ այն երկիրը ուր Հայն իրրև ժողովուրդ ապրեր է:

Ազգաց պատմութեան մէջ դիտուած հոգեբանական և բնախօսական երևոյթներու գլխաւոր ազգակն եղած է միշտ երկիրը՝ ուր ապրած են անոնք, մթնոլորտը՝ զոր դիտած են, և օդը՝ զոր շնչած են: Արարն իւր կոխած կիզուն աւազներու նման տաք ու կրակոտ և վառվռուն է բնութեամբ և արթուն՝ մտքովն. Վրացին և խաւալցին զուարթ են ու կայտուն առատ գինիներու վայելքով, զգացմանց մէջ Լարեանցիկ, կիրքն ու ցաւը չեն թափանցեր մինչև և անոնց սրտին խորը, իսկ Թայնն ազատ

ու փոփոխական՝ զինքը շրջապատող ալեաց ու ծովերու պէս, և իր գլխուն վրայ շնչող հովերու նման՝ նուրբ ճաշակով և խորագետ:

16. — Հայաստան ամբողջ աշխարհի մակերևութին վրայ եզական է իւր կազմարեանք, դիրքովն և կերպարանքով: Աշխարհագիրներ անուանած են զայն իրաւամբ « լեռնակղզի » մը. բարձրաւանդակ մ'է օդը մէջ պարզուած իւր լեռներով և հովիտներով ու ծովերով, անջատուած բուլբուլին զինքը շրջապատող երկիրներէ ուրոնց ամենուն վրայ կը նայի 2000—2500 մեղր բարձրութեան մը վրայէն: Բնական դղեակ մ'է կանգնուած ասպատակներու հրոսակաց դէմ, աշտարակ մը՝ դիտանոց ընդհանուր ազգաց և պետութեանց եռուն վրդովմանց: Եթէ Բաբելոն կը պարծէր երբեմն իւր արուեստագործ կախադանաւոր պարտեզներով, Հայաստան ունէր ինչ մ'աւելի գերագոյն և զարմանագործ, կախադանաւոր ծովեր՝ ի բնութենէ հաստուած, որոնց ամենացածր 1200 մեղր բարձր է Միջերկրականի մակերևութէն, և բարձրագոյնը՝ 1900 մեղր:

Հեռու բոլորովին միջնաշխարհի ընդարձակ ծովերէ՝ որոնց ալեաց վրայ կարենար ազատաբար սրանալ, շրջապատուած հիւսիսային կողմէն՝ կողկասեան վայրենի լեռներէ և ազգերէ, արևելքէն ու հարաւէն՝ Մարաց ու Պարթեւաց և ասուրաբարեական զօրաւոր պետութիւններէ, ինչպէս նաև արևմտեան կողմէն՝ Փոքր Ասիոյ փոխգացի, կապաղովկացի, պոնտական և կիլիկեան ազգերէ, Հայն ստիպուած էր ստանձնանալ իւր բարձր բնակութեան մէջ. և հոն իսկ չէր կրնար ընկերական կենցաղ մ'ունենալ քանի որ լեռներ ու սարեր, հովիտներ ու գետեր կը զատէին զինքն իր ցեղակից ընկերներէն: Բաւական է հարևանցի ակնարկ մը տալ մեր աշխարհագրական քարտէսին վրայ՝ տեսնելու համար, թէ որքան բազմաթիւ սարեր կը ցցուին հոն դղեակի մը աշտարակներու նման, բոլորովին իրարմէ անջատ ու հեռու. յաճախ սրնթաց գետ մ'է կամ ան-